

**СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ
„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”**

**ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРИЯ”**

Борислав Йорданов Дичев

**Българите в Егейска и Западна Македония през
Втората световна война**

Автореферат

за придобиване на образователната и научна степен „доктор”.
Професионално направление 2.2. История и археология

Научен консултант:

проф. д.н. Веселин Костов Янчев

София

2025 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

I. Обща характеристика на дисертационния труд.....	5
1. Актуалност на темата, цел и задачи	5
2. Хронологични и териториални рамки.....	6
3. Понятиен апарат	7
4. Историография и използвани извори.....	8
II. Структура и съдържание на дисертационния труд.....	15
III. Основни изводи и резултати.....	19
IV. Резюме на приносите на дисертационния труд.....	21
V. Списък на публикациите по темата на дисертационния труд.....	22

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Актуалност на темата, цел и задачи

Историческата съдба на българската народностна общност на Балканите, останала извън пределите на Третата българска държава вследствие политическите и териториални промени, резултат от Балканските войни 1912/1913 г., Първата световна война 1914 – 1918 г., последвалите мирни договори и споразумения в периода между двете световни войни и Втората световна война 1939 – 1945 г., представлява обект на изследване от историческата наука с непреходна актуалност, поддържана от продължаващото влияние на наслоенията и белезите на миналото върху състоянието и характера на днешните отношения между държавите в региона.

Актуалността на темата се налага и от продължаващите и до днес опити в съседни държави за присвояване и подмяна на цели периоди от историческото минало на българския народ и държава.

Целта на дисертационния труд със заложените теми и анализ на проблемите, обект на изследване, е представяне историческата съдба на българското население, останало под чуждо управление в периода между двете световни войни и военновременна окупационна власт през Втората световна война, борбата за съхранение на неговата национална идентичност чрез съпротива срещу репресивната асимилационна политика, подкрепата на българската държава за отстояване на националните му права, възраждане на културно-просветните и религиозните му институции и народни традиции по време на Втората световна война.

Друга основна цел на изследването е осветляване стопанското положение на българското население в условията на чужд военновременен окупационен режим и борбата му за участие в органите на местната власт като инструмент за защита на националните му права.

Дисертационният труд си поставя за задача по-пълното изследване ролята на българската държава и земеделските емигрантски организации на македонските българи в защита на политическите, икономическите и духовни права на сънародниците, останали извън обединеното през 1941 г. Отечество.

Сред основните задачи за решаване, които дисертационният труд си поставя е пълното разкриване двойната роля на колаборационистката администрация в окупираните от Германия и Италия територии в Егейска и Западна Македония като привиден сътрудник на военноокупационния режим и скрит помагач на разрастващото се съпротивително движение.

Друга основна задача е изследване политиката на окупационните власти спрямо завареното българско население и борбата за националните му права – политически, икономически и духовни, както и нюансите на тази политика, обусловени от различните цели и интереси които преследват в района държавите окупаторки Германия и Италия.

Дисертационният труд си поставя за цел осветляване цялостната политиката на българската държава и нейните институции за преодоляване на пораженията, нанесени върху националното самосъзнание на българското население в Западна и Егейска Македония и подкрепата за възстановяване мрежата на българските училища, културно-просветното и църковно дело в двете области.

Дисертационният труд има за задача по-пълно и разширено изследване ролята на БПЦ във възстановяването на низовите църковни структури – енориите и осигуряването им със свещенически кадри в районите с компактно българско население в Западна Македония, намиращо се под италианска окупационна власт и колаборационистка албанска администрация.

При изследване възстановяването на просветното дело в Егейска Македония дисертационният труд си поставя за задача анализ и оценка на политиката на германските окупационни власти спрямо исканията на българското население за училища с обучение на роден език и възстановяването на културно-просветните му организации и сдружения, развитието на спонтанното движение на българите в Егейска Македония за освобождаване от духовното робство на гръцката църква - инструмент на денационализаторската и асимилаторска политика на гръцката държава.

Обект на изследване в дисертационния труд е политиката на италианските и германските власти относно участието на българското население в органите на местната власт в окупационните зони в Западна и Егейска Македония.

Дисертационният труд си поставя като друга основна задача по-пълното изследване дейността на българските дипломатически и военни представители в Рим, Берлин, Атина, Тирана и областните администрации в Скопие и Битоля в защита интересите на българското население в Западна и Егейска Македония, намиращо се под германско и италианско военноокупационно управление.

2. Хронологични и териториални рамки

В хронологично отношение разглежданите теми в дисертационния труд се вписват в периода на политическите и териториални промени на Балканите по време на Втората световна война, респективно от германо-италианската агресия срещу Гърция и Югославия през април 1941 г. до края на окупационния режим през 1943-1944 г. Отделните етапи в изследването на различните аспекти от живота на българското население под чужда окупационна власт са вместени в следните времеви рамки:

I-и етап: април – декември 1941 г. Движение за възраждане на българския национален дух в териториите, останали под чужда окупационна власт.

II-и етап: януари – декември 1942 г. Борба за признаване националните права на българското население в Западна и Егейска Македония и защитата на неговата национална

идентичност.

III-и етап: януари – декември 1943 г. Политическото и икономическо положение на българското население в окупираните територии в контекста на променена военнополитическа ситуация в полза на съюзниците от антихитлеристката коалиция. Структури за самоотбрана против терора на националистическите и комунистическите формации на въоръжената съпротива.

IV-и етап: януари – септември 1944 г. Българското национално дело в условията на очертано се неизбежно поражение на държавите от Оста. Разколебаване на националния дух сред българското население в Западна и Егейска Македония и настроения за приспособяване към новите военно-политически реалности.

В Западна Македония обхватът на изследването обхваща районите, които преобладаващият етнически елемент е българският – Тетовско, Кичевско, Стружко, Преспанско, Дебърско и Гостиварско. В Егейска Македония обхватът на научното изследване засяга предимно районите на Леринско, Воденско, Костурско, Гуменджанско, Енидже Вардарско и Кайлярско, където българското население е с подчертано мнозинство в процентно съотношение с останалите етнически общности. Изследването обхваща и положението на българското население в Солунско област и град Солун като средище на политическите и военни представители на българската държава при германските военноокупационни власти и център на културно-просветната дейност на егейските българи организирана и ръководена от създадения по тяхна инициатива солунски Български клуб.

3. Понятиен апарат

Използваният в дисертационния труд понятиен апарат е обвързан с темите, обект на изследване и е функция на тогавашните политически, военни, стопански и други условия, породени от Втората световна война и влиянието на тези условия върху вътрешнополитическото положение в държавите от Балканския полуостров. Понятиеният апарат отразява обхватът, характера и насоките на разглежданите теми в тяхното развитие и решаването на съпътстващите проблеми и задачи.

Понятията „славянофони”, „българогласни” и „българофони” отразяват политиката на италианските окупационни власти в Егейска Македония и колаборационистката гръцка администрация на отричане и непризнаване присъствието на българската етническа общност в областта.

„новоосвободени български земи” – понятието обхваща историята на териториите във Вардарска Македония и Беломорска Тракия под българско управление в периода 1941 – 1944 г.

„неосвободени български земи” – с това понятие българската държава и нейните институции определят статута на териториите с компактно българско население в Западна и Егейска Македония, намиращо се под германо-италианска окупация и местна колаборационистка албанска и гръцка администрация. Политическото послание на това понятие е, че българската държава смята окупационният статут на Западна и Егейска Македония за временен и че при окончателното уреждане на териториалните въпроси на Балканите българските национални аспирации ще бъдат защитени.

„мек окупационен режим” – с това понятие се определя политиката на Германия и Италия спрямо победена Гърция. С въвеждането на т.нар. мек окупационен режим се цели осигуряване на по-широка социална база в гръцкото общество за подкрепа целите на този режим чрез запазване в известна степен на ограничен гръцки суверенитет върху териториите, намиращи се под германо-италианска окупация.

4. Историография

а) Периодизация в развитието на историографията при изучаване историческата съдба на българското население във Вардарска и Егейска Македония, останало извън пределите на българската държава.

Първи период. Между двете световни войни. 1919-1939 г.

В междувоенния период публикациите по темата за положението на българското население във Вардарска и Егейска Македония имат за предмет разглеждане постановленията на Ньойския мирен договор, Севърския договор, споразуменията, конвенциите и договорите за правата на малцинствата в съседните на България балкански държави., денационализаторската и асимилаторска политика на Гърция и Югославия, унищожаването на българското културно-историческо наследство в Македония, поделена след Първата световна война между тези две държави. Основната задача на българската историография се състои в защита на историческите и етнографски права върху териториите, отнети от България след Междусъюзническата и Първата световна война с публикация на трудове и документални сборници, доказващи българския етнически облик на тези територии. Водещи в това направление са изследванията на академик Йордан Иванов, академик Иван Снегаров, проф. Любомир Милетич, проф. Анастас Иширков, проф. Димитър Яранов, проф. Иван Георгов, историци, писатели, общественици и публицисти като Петър Мутафчиев, Христо Коцев, Николай Тулешков, Анастас Разбойников, Христо Чочков, Кръстю Крачунов и др.

Трудовете на дипломатите от кариерата Богдан Кесяков и Андрей Тошев¹, издадени през 20-е и 30-е години, проследяват дипломатическата история на подготовката на войните, които България води през 1912-1918 г. за своето национално обединение.

Значим принос за разкриване българския характер на националноосвободителното движение в Македония са спомените на известния деец на ВМОРО и участник във въоръжената борба срещу турското господство в областта Христо Силянов, публикувани в двутомно издание. („Освободителните борби на Македония”, т. I. София: Издание на Илинденската организация, 1933; т. II. София: Издание на Илинденската организация, 1943 г. /посмъртно/). През 20-е и 30-е години списание „Македонски преглед”² и Македонският научен институт се превръщат в средище и трибуна за изява на изследователи и публицисти за

1 Кесяков, Богдан. Принос към дипломатическата история на България. София: Печатница „Родопи”, т. 1-2, 1925; Тошев, Андрей. Балканските войни. София: Факел, т. 1, 1929; Пловдив – София: Изд. Христо Г. Данов, т. 2, 1931; Сръбско-българската разпра. София: Придворна печатница, 1932

2 Списание Македонски преглед излиза през 1924 – 1943 г. с прекъсване през 1937 г. като печатен орган на Македонския научен институт (основан 1923 г. и закрит през 1947 г. от БКП (тогава БРП /К/ по настояване на сръбскокомунистическите власти в Белград и Скопие.).

отстояване на българската национална кауза в неразривно свързаните с България исторически и етнографски Македония, Тракия и Добруджа.

Крупно документално дело с принос за отстояване на историческата истина за съдбата на българското население, останало извън пределите на българската държава след Първата световна война е изданието през 1931 г. Албум-алманах „Македония” (редакционен комитет (Илия Иванов, Александър Развигоров и Димитър Ризов), съставен със съдействието на видни български и чужди учени и общественици като Гаврил Кацаров, Александър Теодоров – Балан, Богдан Филов, Иван Снегаров, Любомир Милетич, Стефан Младенов, Константин Станишев, Густав Вайганд, Леон Ламуш, Енрико Дамиани и др. Алманахът е одобрен от Македонския национален комитет.

Втори период – Втора световна война 1939 – 1945 г. Второ българско управление във Вардарска Македония и Беломорска Тракия 1941 – 1944 г.. Състояние на българското национално дело в териториите, останали извън пределите на българската държава – Западна и Егейска Македония.

Публикациите в този период съдържат исторически изследвания, документални извори и статистически данни от преброявания на населението за българския характер на областите, намиращи се под чуждо окупационно управление и исторически справки за състоянието на просветното, църковното и стопанско дело на българската етническа общност в тези области в периода до Балканските войни от 1912/1913 г. и Първата световна война 1914 – 1918 г.

В периода на Втората световна война българската историография има като своя първостепенна задача защитата на българската национална кауза в новоприсъединените земи и териториите, останали под чужда окупационна власт. Основната цел е разобличаването на гръцките фалшификации за отсъствие на българско население в Егейска Македония и доказване правото на местните българи за свободен национален живот. Това се налага и с оглед привеждането на убедителни доказателства пред германските и италианските окупационни власти за неугасналото българско национално самосъзнание на българите в Егейска и Западна Македония. В тази насока особена значимост придобиват изследванията на проф. Димитър Яранов, проф. Иван Дуйчев, списанието „Беломорски преглед (1942 – 1943 г.), издавано под редакцията на Димитър Яранов, Иван Дуйчев и Веселин Бешевлиев. Списанието помества материали от географски, етнографски и народоведски характер за Беломорска Тракия и Македония. Публикации от исторически, етнографски и езиковедски характер намират широко място и в списание „Македонски преглед”, издавано до 1943 г.

Във военновременния период са преиздавани трудове на чужди учени – италиански, френски, германски и др., свидетелстващи за българския етнически облик на Македония. Издаваната книжнина се явява безспорен принос в усилията на българската дипломация и държавното ръководство за защита националните права на българското население, останало по време на Втората световна под чужда окупационна власт и предпоставка за успешно отстояване на справедливите национални аспирации при следвоенното уреждане на териториалните въпроси.

Държавно-политическата промяна на 9 септември 1944 г. и фактическото утвърждаване на БКП като водеща сила в обществените процеси засягат и състоянието на научната и духовната сфера. Под предлог за освобождаване от „фашистка идеология“ и нейните привърженици в науката и академичните среди се пристъпва към масови чистки във всички нива на образователното дело – основни училища, гимназии и институти, висши учебни заведения. От академичния състав на Софийския университет са уволнени редица дейци на науката, обвинени във „фашистка дейност“.

Под влияние на БКП в науката се налагат марсистко-ленинските теории и схващания за нейната роля в изучаването на обществените явления и процеси. Класово-партийният подход се налага като основен метод в научното изследване.

Историческата наука в България не остава незасегната от този процес. Нейни видни представители са обявени за привърженици на фашистка идеология и „знаменосци на великобългарския шовинизъм“. Войните за национално обединение от 1912 – 1918 г. имат „империалистически и завоевателен характер“ а българското управление в новоприсъединените към българската държава територии във Вардарска Македония и Беломорска Тракия през Втората световна война се определя като „фашистки окупационен режим, наложен от монархо-фашистката власт в България“.

В съзвучие с налаганата от БКП идеология на македонизма, в България е сложено началото на разтуряне научните средища и спиране на печатните издания, изследващи историята на македонските българи и македонското националноосвободително движение в периода 1893 – 1941 г. Ръководството на Македонския научен институт е сменено, членове на института стават известни проводници на македонизма и провеждащи линията на налагането му сред македонската емиграция в България като Димитър Влахов, Владимир Поптомов, свързаният с Коминтерна деец на македонското националноосвободително движение Павел Шатев и др. Издаването на списание „Македонски преглед“ не е възобновено от новата ОФ власт след спирането му през 1943 г. На негово място от 10 юли 1945 г. започва да излиза списание „Македонска мисъл“. В първия си брой списанието обявява бившето ръководство на МНИ за „знаменосци на великобългарския шовинизъм и на неговото оръдие – македонския фашизъм“. С оглед на провежданата насилствена македонизация на населението в Пиринска Македония и засилващия се натиск от Белград и сърбокомунистическите власти в Скопие, БРП (к) нарежда през юни 1947 г. саморазпускането на МНИ.

Директивни по отношения развитието на българската историческа наука са постановките на V конгрес на БКП от 1948 г. за изследване новата и най-новата история на България. Задачата за преустройството на българската историческа наука на марксистко-ленинска основа първоначално се осъществява от кадрите на Историческия факултет на СУ и сп. „Исторически преглед“. Със закона за БАН от 16.IX.1949г. автономията на институцията е премахната. След 50-е години БАН, Институтът по история и печатните му органи „Известия на Института по история“ и сп. „Исторически преглед“ стават главните средища на историческата наука. В излезлия през 1954-1955 г. двутомник „История на България. От Освобождението до 1953 г.“ българското управление във Вардарска Македония, Беломорска Тракия и Западните покрайнини е определено като акт на окупация, целяща освобождаване на германски войски за нуждите на други фронтове. (История на България. София: ДИ „Наука и изкуство“, т. 2, 1955 г.)

Цялостните тенденции в изследванията на новата и най-нова история на България след развенчаването на култа към личността на Сталин през 1956 г. намират отражение в три томника „История на България” – т. I-1961 г., т. 2-1962 г. и т. III-1964 г. Националният въпрос и войните за национално обединение от 1912-1918 г. се разглеждат от класово-партийни позиции като резултат от политиката на великобългарския шовинизъм, стремеж на българската буржоазия за нови завоевания и пазари, но е отбелязан специфичния характер на тези войни, носещи белега на справедливите народни пориви и тежнения за освобождение и обединение на българския народ под единна държавна стряха. Политиката на българските правителства след преврата от 9 юни 1923 г. е определена като прикрито реваншистка, с изразени две тенденции в реализацията, отразяващи схващанията на различните политически среди – едната е за провеждането на политика на лоялност към силите-победителки в Първата световна война, другата изразява възгледите на лагера на привържениците на политика, насочена към по-тясно сътрудничество с Германия и Италия, особено към втората, предвид изострящите се противоречия с Югославия.

Ролята на ВМРО се определя като оръдие на буржоазните правителства и великобългарския шовинизъм, разрешаването на националния въпрос се разглежда в духа на указанията на Коминтерна за Единния антиимпериалистически фронт на Балканите и създаването на единна автономна Македония, в която ще бъдат зачетени правата на всички националности.

Установяването на българско гражданско и военно управление във Вардарска Македония и Беломорска Тракия през април 1941 г., провъзгласено като второто след Първата световна война национално обединение, е определено като „акт на авантюристичната политика на хитлеровите агенти цар Борис и проф. Богдан Филев”, чрез който България сама губи националната си независимост. Управлението на новоприсъединените територии се осъществявало от немски коменданти, които управлявали и България.

Новите тенденции в преоценката на историческите събития, свързани с националноосвободителното движение на македонските българи и войните за национално обединение от 1912-1918 г. намират отражение в излязлата през 1983 г. Кратка история на България, дело на авторски колектив от нова генерация представители на българската историческата наука. Револуционната организация на българите от балканските вилаети на Османската империя ВМОРО се разглежда като българска организация, използваните в периода след 1944 и началото на 60-е години понятия като „македонски народ” и „македонско население”, са заменени с „българско население”.

Заемането на национални позиции в оценките за Втората балканска (Междусъюзническа) война от лятото на 1913 г. и участието на България в Първата световна война е отразено в изводите за резултатите от тези войни – двете национални катастрофи и загубата на територии с българско население е плод не само на грешките на държавното ръководство, но и вследствие шовинизма на гръцките и сръбските управляващи среди и противоречията между главните империалистически държави в борбата им за влияние на Балканите. Положението на българското население във Вардарска Македония и Егейска Македония, останали под сръбска и гръцка власт, както и периодът на българско управление в новоприсъединените земи през 1941-1944 г. отсъства като предмет на историческа оценка.

В края на 70-е и началото на 80-е години отчетливо се откроява тенденцията за разчупване на класово-партийния подход и възприемане на националния подход в изследванията, посветени на българо-югославските отношения в светлината на историческата съдба на българското население във Вардарска Македония и неговата идентичност. Индирек-

тен отговор на историческите фалшификации и опитите на скопските историци за присвояване на цели периоди в българската история е появата през 1986 г. на фототипното издание на фундаменталния труд на академик Йордан Иванов „Българите в Македония“.

Високопоставени функционери на БКП като Цола Драгойчева също вземат участие в историческия дебат относно българо-югославските отношения в периода между двете световни войни, по-специално спирайки се на ролята на национално-революционната организация на македонските българи ВМРО и отношението на комунистическата партия към тази организация, отчитайки нейния български характер. В своите спомени „Повеля на дълга“ (София: Партиздат, 1980) и „Такава е истината“ (София: Партиздат, 1981) Цола Драгойчева прави обществено достойно неизвестни дотогава на широката публика факти за отношенията между югославските и българските комунисти относно споровете за ръководството на въоръжената съпротива във Вардарска Македония.

С фундаментален принос в историографията за изследване борбите на българите във Вардарска и Егейска Македония за национално самоопределение и освобождение е монографията на проф. Димитър Гоцев „Младежките националноосвободителни организации на македонските българи 1919-1941 г.“ (София: Изд. на БАН, 1988)

Разкрепостяване и освобождаване на българската историография от тоталитарните идеологически наслоения и ограничения след промените в края на 1989 г. и началото на 90-е години.

Настъпилите промени в общественно-политическия живот в България след 1989 г. създават условия за мащабно изследване историческата съдба на българите в Македония и състоянието на националната им идентичност в съвременните условия на образуване на нови независими държави на мястото на разпадналата се Титова Югославия. В тематично отношение се разширява обхватът и разнообразието на изследванията, посветени на състоянието на българската народностна общност в Егейска Македония, подложена на жесток асимилационен режим в периода между двете световни войни, борбата за съхранение националната идентичност на егейските българи по време на германо-италианската окупация на областта 1941-1944 г., състоянието на българската диаспора в съвременна Гърция. Фундаментален принос в родната историография, посветена на историята на македонските българи представляват изследванията на Николай Генчев, Илчо Димитров, Георги Даскалов, Трендафил Митев, Стоян Рачев, Григор Велев, Румен Иванов, Юра Константинова, Стоян Райчевски, Мария Литина, Йордан Желев, Надя Данова, Стефан Дечев, Цочо Билярски, Иванка Гезенко, Бисер Петров и др. Издадени са и някои трудове на гръцки историци като съдържащи обективно проучване съдбата на българите в Егейска Македония в периода между двете световни войни и провежданата политика от гръцката държава за унищожаване на националното им самосъзнание. (Каракасиду, Анастасия. Житни поля, кървави хълмове. Преходи към националното в гръцка Македония 1870-1970. София: Сиела, 2009)

Източници

Документалната основа на дисертационния труд е изградена върху изследвания на архивни материали от хранилищата на Централен държавен архив, Държавен военноисторически архив, Научен архив на БАН, Архив на Националния военноисторически музей (НВИМ). Основен дял в изследванията заемат фондовете на ЦДА, съдържащи архивните масиви на Министерството на народното просвещение (ф. 177 к, ф. 142), Министерство

то на външните работи и изповеданията (ф.176 к, ф. 198), Министерството на вътрешните работи и народното здраве (ф. 370 к), Министерството на войната (ДВИА, ф. 22, 23, 24), Министерството на финансите (ф. 159 к), Министерството на правосъдието (ф. 242 к), Светият синод на Българската православна църква (ф. 791 к)

При изследването на архивните материали в МВРИ, свързани с темите на дисертационния труд са използвани документалните масиви на Политическата дирекция на Министерството (ф. 176 к), Дирекцията на вероизповеданията (ф. 166 к), Отдела за шифъра и тайната архива (ф. 176 к, оп. 1 ш), българската легации в Атина (ф. 322 к), Белград (ф. 315 к), Берлин (ф. 316 к), Загреб (ф. 394 к), Рим (ф. 353 к), Тирана (ф. 325 к) Дейността на гражданската администрация на Скопска и Битолска област в подкрепа на българското национално дело в Егейска и Западна Македония през 1941 – 1944 г. е отразена и в колекцията микрофилмирани документи от архива на администрацията на двете области. (ЦДА, КМФ. Архив на Македонија. Скопска и Битолска обласна управа 1941-1944 г.)

Документалната основа на изследването на дейността за възстановяване на образователното дело в Западна и Егейска Македония през 1941-1944 г. и приемът на ученици от тези области в българските училища във Вардарска Македония и вътрешността на България представлява архивът на Министерството на народното просвещение (ф. 177 к, оп. 2, 3, 4, 5, 7 и 8). Документалният масив на фонда съдържа сведения за учебно-възпитателната работа сред учениците идващи от областите, останали под чужда окупационна власт и системата от методи на обучение, прилагани за преодоляване пораженията, нанесени върху познанията им по роден език от денационализаторската и асимилаторска политика на гръцките и сръбските режими в периода между двете световни войни.

При разработване темите на дисертационния труд е ползван солидният доказателствен, фактологически и документален материал, съдържащ се в монографиите на Илчо Димитров (Българо-италиански политически отношения 1922 – 1943 г. София: Наука и изкуство, 1976), Витка Тошкова (България и Третия райх. София: Наука и изкуство, 1975), Димитър Гоцев (Идеята за автономия като тактика в програмите на националноосвободителното движение в Македония и Одринско през 1893 – 1941 г. София: БАН, 1983), Николай Генчев (Външната политика на България 1938-1941 г. София: Вектор, 1998), Трендафил Митев (Българската емиграция в Америка и борбите за освобождението на Македония 1919-1945. София: Военно издателство, 1993; Българската емиграция в Новия свят и македонският въпрос след 1919 г. София: Тангра, 2022), Георги Даскалов (Българите в Егейска Македония – мит или реалност. София: МНИ, 1996; Участта на българите в Егейска Македония 1936-1946. София: Полиграф-Юг, 1999; Клио срещу Темида. София: Военно издателство, 2013), Григор Велев („История на българите в Македония”. Т. I – VI. София: Изд. Изток-Запад, Знание, 2016 – 2020), Светлозар Елдъров (Православието на война. София: Военно издателство, 2004; България и Балканите през ХХ век. София: УИ „Св. Климент Охридски”, 2021). Юра Константинова (България и Гърция в лабиринт от монолози. София: БАН, 2022), Ваня Стоянова (Църква и национално обединение през Втората световна война. Сборник „Религия и църква в България”. София: Гутенберг, 1999), Николай Кочанков (Западна Македония в българската външна политика 1941-1944. София: Херон Прес, 2007), Иван Хаджийски (Второто българско управление във Вардарска Македония април 1941 – септември 1944 г. Дупница: Арт Медиа плюс, 2016), Румен Иванов (Забравените наши сънародници в Егейска Македония. Велико Търново: Фабер, 2019; Невидимите българи в Южна Македония. Плевен: Еделвайс, 2021), Бисер Петров. Окупаторът съюзник. София: Военно издателство, 2009), Стоян Райчевски (Българите в световните хроники 1939-1943. София: Български бестселър, 2003; Бежанци и преселници от Беломорието и Егейска Македония 1941-1949. София: Захарий Стоянов,

2018; Бежанците от Западна Македония и Албания 1941-1944. София: Захарий Стоянов, 2021), Цочо Билярски (Ньойският погром и терорът над българите. София: Анико, 2009; Геноцидът над българите в Македония. София: Анико, 2023) и др.

Чужди автори

Славко Димевски. Црковна историја на македонскиот народ. Скопје: Издание на Македонската православна црква, 1965

Шкаровский, Михаил Витальевич. Създаването на Македонската православна църква в периода на окупацията на републиката и първите следвоенни години (1941 – началото на 1950-е). dveri.bg; Болгарская православная церковь в годы Второй мировой войны. // Вестник церковной истории, 2009, № 3/4, (15/16); Албанская православная церковь в годы Второй мировой войны. // Вестник ПСТГУ (Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета). 2009, № 3

Анастасия Каракасиду. Житни поля, кървави хълмове. Преход към националното в гръцка Македония 1870-1970. С., 2008

Йоанис Д. Стефанидис. Егейска Македония през 1940-е години. Либерален преглед. 05 август 2021 г. www.librev.com

Йоанис Колиопулос. Македония във водовъртежа на Втората световна война. Либерален преглед. 01 март 2015 г. www.librev.com

Колективни трудове

Величко Георгиев, Стайко Трифонов. История на българите 1878 – 1944. Т. 1-3. София: Просвета, 1994

Петър Петров, Христо Темелски. Църква и църковен живот в Македония. София: МНИ, 2003

Иван Александров, Георги Генов. Българите в Югозападна Македония под тройна окупация. В: Исторически архив, год. VII, кн. 16-17, декември 2008 – февруари 2009.

Юра Константинова, Надя Данова, Йордан Желев. Солун и българите. История, памет, съвремие. София: БАН. Институт за балканистика, 2019.

Петър Петров и колектив. Македония. История и политическа съдба. Т.1 – 4. Стара Загора: Знание, 1994.

5. Извори

1. Сборници с документи

Иван П. Ходжов Македония под иго 1919 – 1929 г. Документи и свидетелства. София: Придворна печатница, 1931.

Величко Георгиев, Стайко Трифонов. История на българите 1878-1944 г. в документи. София: Просвета, т. 1-3, 1994-1996.

Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война. Съставители: Билярски, Цочо. Гезенко, Иванка. София: Синева, 2006.

Българското управление във Вардарска Македония (1941-1944) София: Държавна агенция архиви, 2011

2. Периодични издания

Списания

„Македонски преглед”

„Училищен преглед”

„Учител”

3. Спомени

Силянов, Христо. Освободителните борби на Македония. София: Издание на Илинденската организация, т. 1, 1933, т. 2, 1943 (посмъртно)

Църнушанов, Коста. Автобиография. София: 1984

Хаджиянакиев, Костадин Т. Спомени. В-к „Македония”, бр. 36/7.X.1998 г., с. 6

4. Стенографски дневници на XXV ОНС 1941-1944 г.

5. Държавен вестник 1941-1944 г.

II. СТРУКТУРА И СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертационният труд съдържа два раздела: част А и част Б

Част А.

I Българите в Егейска Македония през Втората световна война.

Състои от три глави, в които предмет на изследването е състоянието на българското културно-просветно и църковно дело в Егейска Македония през 1941-1944 г. и борбата на българското население за представителство в органите на местната власт като инструмент за защита на националните му права.

1. Денационализаторската политика на гръцката държава между двете световни войни.

II Българското население в Егейска Македония в условията на германо-италиански военноокупационен режим и колаборационистка гръцка администрация 1941-1944 г.

1. Представителството в органите на местната власт – част от борбата на егейските българи за признаване на националните им права. Въръжената самозащита на българското население през 1943-1944 г.

1.1 Движение за възстановяване на българските училища и културно-просветното дело в Егейска Македония. Подкрепата на българските държавни институции, БПЦ и обществените организации. Политиката на германо-италианските окупационни власти и и противодействието на гръцката колаборационистка администрация

1.2 Борба за възстановяване на българските църковно-религиозни структури.

Глава 1. ПРЕДСТАВИТЕЛСТВОТО НА БЪЛГАРСКОТО НАСЕЛЕНИЕ В ОРГАНИТЕ НА МЕСТНАТА ВЛАСТ – ЧАСТ ОТ БОРБАТА НА ЕГЕЙСКИТЕ БЪЛГАРИ ЗА ПРИЗНАВАНЕ НА НАЦИОНАЛНИТЕ ИМ ПРАВА. ВЪОРЪЖЕНАТА САМОЗАЩИТА НА БЪЛГАРСКОТО НАСЕЛЕНИЕ ПРЕЗ 1943-1944 Г.

Разгледана е военнополитическата ситуация в Гърция след германо-италианската агресия през април 1941 г., рухването на гръцкия денационализаторски и асимилационен режим и спонтанното движение на българското население в Егейска Македония за възстановяване органите на общинското самоуправление с българско участие като част от борбата за признаване на националните му права. На изследване и анализ е подложена политиката на германските и италианските окупационни власти спрямо борбата на българското население за представителство в местната власт.

Проучена и анализирана е ролята на българските военни представители при германските и италианските военноокупационни органи – военните комендатури в защита интересите на българското население, срещу социалната и стопанска дискриминация, прилагана като средство от гръцката колаборационистка администрация за потискане изявите на българската национална идентичност.

Глава 2. ДВИЖЕНИЕ ЗА ВЪЗСТАНОВЯВАНЕ НА БЪЛГАРСКИТЕ УЧИЛИЩА И КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНОТО ДЕЛО В ЕГЕЙСКА МАКЕДОНИЯ. ПОДКРЕПАТА НА БЪЛГАРСКИТЕ ДЪРЖАВНИ ИНСТИТУЦИИ, БПЦ И ОБЩЕСТВЕНИТЕ ОРГАНИЗАЦИИ. ПОЛИТИКАТА НА ГЕРМАНО-ИТАЛИАНСКИТЕ ОКУПАЦИОННИ ВЛАСТИ И ПРОТИВОДЕЙСТВИЕТО НА ГРЪЦКАТА КОЛАБОРАЦИОНИСТКА АДМИНИСТРАЦИЯ.

Предмет на изследване и спонтанното движение на българското население в Егейска Македония за възстановяване на екзархийската училищна мрежа, съществувала до 1912 г. и връщането на обучението на роден език. Разгледана е политиката на герmano-италианските окупационни власти спрямо националните тежнениа на егейските българи и противодействието на гръцката колаборационистка администрация. Подробно е осветлена политиката на българската държава в подкрепа на българското национално дело в областта, помощта на БПЦ, неправителствени организации и емигрантските братства на македонските българи в България, ролята на Българския клуб в Солун, политическите и военните представители на българската държава при германските и италианските военноокупационни власти за защита интересите на българското население.

Глава 3. БОРБА ЗА ВЪЗСТАНОВЯВАНЕ НА БЪЛГАРСКИТЕ ЦЪРКОВНО-РЕЛИГИОЗНИ СТРУКТУРИ

Изследва движението на българското население в Егейска Македония за възстановяване на религиозните му права – богослужение на роден език в българските черкви и свободно честване на църковните празници и ритуали. Разкрита е помощта, оказана от Светия синод на БПЦ за развитието на българското църковно дело на егейските българи, взаимодействието на Синода с Дирекцията по вероизповеданията на Министерството на външните работи и областните дирекции в Скопие и Битоля. На анализ и оценка е подложена политиката на германските и италианските окупационни относно исканията на българското население за удовлетворяване на националните му права в културно-просветно и религиозно отношение и противодействието на гръцката колаборационистка администрация.

Осветлена е всестранната помощ, която българската държава оказва на Зографския манастир в Света гора като център на духовната дейност сред егейските българи и осигуряването от манастира на свещенически кадри за черквите в българските селища в областта. Показана е и материалната и духовна подкрепа, оказвана от Светия синод на руските и сръбските монашески братства в Света гора, паричните помощи, отпускани на нуждаещи се гръцки свещеници и значителната финансова подкрепа за Руската православна църква и възстановените ѝ структури в окупираните от германски войски територии в Европейска Русия по време на Втората световна война.

Част Б.

I Българите в Западна Македония през 1941 – 1944 г. в условията на италиански военноокупационен режим и колаборационистка окупация и албанска администрация 1941-1943 г. Германска окупация 1943-1944 г. Политиката на българската държава в защита интересите на българското население в областта.

Част Б съдържа три глави с предмет на изследване италиано-албанската политика в областта на местното самоуправление, развитието на българското просветно и църковно дело.

Глава 1. МЕСТНАТА ВЛАСТ – ИНСТРУМЕНТ НА РЕПРЕСИВНАТА ДЕНАЦИОНАЛИЗАТОРСКА ПОЛИТИКА НА ИТАЛИАНО-АЛБАНСКИТЕ ВЛАСТИ В ЗАПАДНА МАКЕДОНИЯ

Изследвана и анализирана е същността на италиано-албанската политика в Западна Македония, целяща придаването на постоянен статут на областта като част от държавната територия на Албания с превес на албанския етнически елемент преди окончателното уреждане на териториалните въпроси на Балканите.

Подробно е осветлена стопанската и социална дискриминация, на която е подложено българското население, целяща принуждаването му към изселване.

Разгледана е военнополитическата ситуация в областта след края на италианското военно и политическо присъствие през лятото на 1943 г. последвано от германска окупация през есента на същата година. Осветлена е политиката на германските военнопкупационни власти и помощта, оказана от тях за създаване органи на местната власт от българското население и защитата му от нападенията на албанските националистически и разбойническите чети и набезите на въоръжените формирования на комунистическата съпротива.

Глава 2. ПОЛИТИКАТА НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА ЗА ВЪЗСТАНОВЯВАНЕ НА ПРОСВЕТНОТО ДЕЛО В ЗАПАДНА МАКЕДОНИЯ

Анализирани са различни аспекти на политиката на българската държава за защита националните права на българското население в Западна Македония – училища и черкви с ползване на роден език, участие в органите на местната власт за гарантиране зачитането на икономическите и социалните му интереси. Изследвани са отделните етапи в усилията на българските държавни институции и БПЦ за организиране на учебното дело в районите под италианска окупация и колаборационистка албанска администрация.

Проследени са различните форми на административен терор и репресии спрямо българските учители, опитващи се да организират в полулегални условия учебни занятия на първоначално ниво в селищата с българско население, помощта на емигрантските организации на българите от Западна Македония, живеещи в България за назначаването на подходящи местни учителски кадри и тяхното материално осигуряване от българската държава.

Подробно е осветлена помощта на българската държава за българските деца и юноши, желаещи да продължат образованието си в българските училища във Вардарска Македония и вътрешността на България, тяхната интеграция в учебния процес и социално-битовото им уреждане. Проследено е активното противодействие на българските

държавни институции срещу опитите на италианско-албанските власти за забрана обучението на български ученици от Западна Македония в България, главно в Скопска и Битолска област.

Глава 3. БПЦ И ВЪЗСТАНОВЯВАНЕТО НА ЦЪРКОВНОТО ДЕЛО В ЗАПАДНА

МАКЕДОНИЯ ПРЕЗ 1941-1944 Г.

Проследена е дейността на БПЦ за възстановяване низовите църковни структури в Западна Македония - енориите като съставна част от новообразуваните Скопска и Битолска епархии и осигуряването им със свещенически кадри, църковна книжнина и финансов ресурс за изплащане възнагражденията на свещениците. Осветлена е политиката на италианските окупационни власти и албанската администрация, целяща подчинението на българските свещеници на Албанската автокефална църква чрез административен натиск и полицейски репресии – арести, затвор и прогонване от областта.

Осветлена е терористичната дейност националистическите албански кръгове срещу изграждането и дейността на българските архиерейски наместничества като структури на Скопската и Битолската епархии и нападенията на разбойнически албански банди срещу български църкви и манастири и убийствата на български свещеници, при които освен мотиви за грабеж, присъстват и такива, основани на верски фанатизъм и нетърпимост.

Проследена е дейността на емигрантските братства в България, създадени от български преселници от Западна Македония след Балканските войни от 1912/1913 г. и Първата световна война и тяхната роля като посредници между българското население, останало под чужда окупационна власт и българската държава.

Разгледани са опитите на комунистическото съпротивително движение в областта за създаване на алтернативни структури на БПЦ като начало за създаване на независима Македонска православна църква в изпълнение решенията на Югославската комунистическа партия и военновременния политически орган на югославското съпротивително движение АВНОЮ (Антифашистко вече за народното освобождение на Югославия), взети в края на 1943 г.

III. ОСНОВНИ ИЗВОДИ И РЕЗУЛТАТИ

На базата на богат документален и фактологичен материал дисертационният труд изследва движението на българското население в Егейска и Западна Македония за възраждане на българския национален дух след рухването на денационализаторските и асимилаторски режими на кралска Гърция и Югославия през април 1941 г.

Движението има спонтанен характер и възникването му свидетелства за съхранено чувство за национална идентичност на българското население въпреки насилията върху

националното му съзнание. Фактите около създаването му и преследваните национални цели – просвета и богослужение на роден език и право на свои органи на местно самоуправление опровергават внушенията за привнесено отвън изкуствено налагано дело при индиферентност на местните български общности.

При уреждането на политическите и териториалните въпроси след края на военните действия Балканите, завършили с капитулацията на Югославия и Гърция българските национални аспирации не постигат своето справедливо и окончателно решение. Извън българската държавна стряха остават над половин милион българи в Егейска и Западна Македония под германска и италианска окупационна власт.

Незавършеното в пълна степен национално обединение налага на българското държавно ръководство и БПЦ възприемане на стратегия за подкрепа на националното дело извън държавните предели, в рамките на етнографските граници на българското население в Македония. Териториите с българско население, останали под чужда окупационна власт, приемат в официалните държавни документи наименованието „неосвободени български земи” като послание за политическата воля на държавното ръководство за отстояване докрай каузата за приобщаването на тези територии към българската държава при окончателното уреждане на въпросите за границите.

Подкрепата на българската държава за защита националните права на българите, останали под чужда окупационна власт и колаборационистка администрация се осъществява в сложна политическа, икономическа и социална среда в окупираните територии и провеждането ѝ е в зависимост от отношението на окупационните власти към тежните на българското население, детерминирано от цялостната политика на държавата окупатор в съответните окупационни зони – германската и италианската в Егейска и Западна Македония.

Чрез своите дипломатически представителства в Берлин, Рим, Атина и Тирана, офицерите за свръзка при германското и италианско военно командване в Гърция и Албания, преводачите при германските и италианските военни комендатури в съответните окупационни зони българските държавни институции провеждат активна политика за зачитане националните права на българското население в Егейска и Западна Македония.

Емигрантските организации на македонските българи в България развиват активна дейност пред българските държавни институции в защита правата и интересите на българското население в Егейска и Западна Македония. Българското военно и гражданско представителство при германското командване в Атина и командването на военно-окупационната зона в Егейска Македония със седалище в Солун извършват широка дейност в защита на българското население от своеволията и насилията на гръцката администрация.

Промяната на военно-политическата обстановка в Европа в полза на съюзниците от антихитлеристката коалиция в началото на 1943 г. и разрастването на съпротивителното движение на европейския континент принуждава германските и италианските окупационни власти да потърсят съдействието на българското население в борбата им срещу силите на съпротивата в Егейска и Западна Македония. В италианската окупационна зона в Егейска Македония (Костурско) са образувани български отряди за самозащита от нападенията на андартски и комунистически чети, въоръжени от италианците с трофейно гръцко оръжие. След капитулацията на Италия през лятото на 1943 г. българските милиционерски отряди преминават под ръководството на германски военни инструктори и са реорганизирани в батальони, въоръжени с германско оръжие.

След края на италианската окупация на Албания, заменена с навлизането на германски войски в страната, българското население в Западна Македония получава възможност за изграждане на свои органи на местна власт и организиране на отряди за самозащита, въоръжени от германските военни власти.

IV. РЕЗЮМЕ НА ПРИНОСИТЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯТ ТРУД

Дисертационният труд представлява първи по рода си опит за цялостно и комплексно изследване на проблема за съдбата на българското население в Егейска и Западна Македония през Втората световна война в условията на германо-италианско военноокупационно управление (1941 – 1944 г.) С въвеждането в научен оборот на широк кръг от документи, много от които се публикуват за пръв път, са изследвани главните аспекти от живота на българите, останали под чужда окупационна власт – борбата за признаване на националните им права и идентичност, училищно и културно-просветно дело, църковен живот и участие в органите на местната власт.

1. Подробно е изследван спонтанния характер на движението на българското население в Егейска Македония за възстановяване на екзархийската училищна мрежа и културно-просветните организации, противодействието на колаборационистката гръцка администрация и политиката на германските окупационни власти спрямо борбата на егейските българи за възстановяване на националните му права.

2. На разширено изследване, анализ и оценка е подложена политиката на българските държавни институции – Министерство на народното просвещение, Министерството на външните работи и изповеданията и Министерството на вътрешните работи и народното здраве за прием на български ученици от Егейска и Западна Македония в училищата във Вардарска Македония и вътрешността на България.

3. С публикувани за пръв път документи от архивния фонд на Министерството на народното просвещение са разгледани неизследвани досега аспекти от политиката на авторитарното управление в България по отношение на образователното дело в цялост и отражението ѝ върху процеса на интеграция на българските ученици от Егейска и Западна Македония в учебния процес.

4. За пръв път чрез разширен комплексен анализ е изследвана денационализаторската същност на политиката на италианските окупационни власти Западна и Егейска Македония провеждана чрез забрана за отварянето на българските училища, преследване и унищожаване на българската книжнина, прогонване на българските учители от Западна Македония, забрана за записване на български ученици от областта в училищата във Вардарска Македония.

5. Подробно е изследвано и осветлено възстановяването на българското църковно дело в Егейска и Западна Македония и политиката на българската държава и БПЦ в подкрепа на процеса като основен елемент от възраждането на българския национален дух в двете области. За пръв път подробно е осветлена италианско-албанската политика за подчинение на българските църковни структури в Западна Македония под юрисдикцията на Албанската автокефална църква.

6. На базата на непубликувани досега архивни документи чрез разширено и подробно изследване се разкрива цялостната политика на германските и италианските окупационни власти спрямо движението на българското население в Егейска и Западна Македония за удовлетворяване правото му на свои свободно избрани органи на местно самоуправление като гарант за защита на националните му права.

7. Разгледани са политическите и военните условия в Егейска и Западна Македония през 1943 г. и факторите, наложили създаването на въоръжените отряди на българското население в двете области за самозащита срещу гръцкия и албанския националистически и комунистически терор и нападенията на албанските разбойнически банди.

8. Изследвани са резултатите от българското военно присъствие в Централна Егейска Македония между реките Вардар и Струма, установено с разполагането на 7-а пехотна Рилска дивизия в областта през лятото на 1943 г. в Централна Егейска Македония и отражението му върху възраждането на българския национален дух в областта и защитата на интересите на местното българско население.

9. Чрез разширено подробно изследване е анализирана и осветлена политиката на германските окупационни власти спрямо проблемите на българското население в Западна Македония, заменили италианското военно присъствие в областта през лятото на 1943 г. Разгледана е политиката на българската държава в новите военно-политически условия, настъпили в района в периода септември 1943 – септември 1944 г. в защита интересите и сигурността на местните българи и зачитането на националните му права.

V. СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Дичев, Б. Дейност на българското военно представителство в Солун по време на Втората световна война 1941-1944 г. ВИС. Кн. 1/2023 г., с. 7-16

2. Дичев, Б. Българското основно училище „Св. Св. Кирил и Методий“ през Втората световна война. Сп. Минало. Кн. 1/2024, с. 77-88

3. Дичев, Б. Денационализаторската италианско-албанска политика в Западна Македония през 1941-1943 г. Сп. Минало, бр. 2, 2025